

МОВА СУЧАСНИХ ЗМІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 007 : 304 : 070 (161)

ЖУРНАЛІСТСЬКА МАЙСТЕРНІСТЬ: РИТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ МЕДІАТЕКСТУ

Марія Бондар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, Львів, 79044, Україна,
e-mail: maria_kostyk@ukr.net*

У статті розглянуто принципи та прийоми риторичного аналізу журналістського тексту та запропоновано авторську розробку – взірць схеми риторичного аналізу матеріалу із засобів масової комунікації.

Ключові слова: журналістська риторика, публіцистичний стиль, риторичний аналіз, композиційний аналіз, стилістичний аналіз, схема риторичного аналізу.

Актуальність. У ХХІ сторіччі, окрім воєн із застосуванням зброї, тривають також війни інформаційні. Ці війни є не менш жорстокими та несправедливими, у них також є переможці та переможені, стратегії і тактики, а частіше – технології. Таку цілеспрямовану інформаційну війну проти України Росія веде з початку 90-х років (з часу розпаду СРСР), та загострилася вона останніми роками, коли українці почали формуватися як політична нація й усвідомлювати себе частиною європейської цивілізації. Євген Федченко, директор Школи журналістики Києво-Могилянської академії, на круглому столі «Україна під прицілом російських ЗМІ. Проблеми інформаційної безпеки України» слушно відзначив, що роль журналістів у інформаційній війні надзвичайно велика [7].

Постановка проблеми. Річ у тому, що журналіст (публіцист) не просто механічно відображає реальність, а виділяє значуще для людини, суспільства, створює своєрідні моделі дійсності, формулюючи тим самим систему цінностей свого народу. Директор Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимир Різун каже про це так: «Щоб ми не говорили про об'єктивність, але ж саме журналістика надає перевагу тим чи іншим подіям. Ми, верстаючи новини, задаємо порядок денний. Це наш погляд, але під його впливом глядач сприймає світ. Ці переваги нав'язуються людям. Ми повинні бути дуже відповідальні...» [6, с. 11]. В умовах війни в обов'язки журналістів входить не лише донесення правдивої інформації, а й розвінчування міфів, викриття маніпулятивних технологій, які застосовують ворожі ЗМК. Щоби вміти розпізнавати ці прийоми, журналісти повинні навчитися критично мислити, самостійно аналізувати інформацію, узагальнювати та приймати адекватні рішення. Доцільно навчити їх цього ще тоді, коли вони сидять на студентській лаві. Пропонуємо використати з цією метою двотисячолітній досвід класичної риторики. Аналіз найкращих взірців промов, виступів, статей по-

кликаний спонукати студентів, – майбутніх журналістів, до творення власних текстів, що утверджуватимуть непроминаючі вартості, ставитимуть словесні пам'ятники найгіднішим особистостям, писатимуть своєю рукою правдиву історію власного народу та всього людства.

Аналіз останніх досліджень з проблематики роботи. У навчальному посібнику І. М. Кочан «Лінгвістичний аналіз тексту» подано історію становлення цієї дисципліни та теорію розгляду текстів на різних мовних рівнях. Оскільки книжка спрямована переважно на майбутніх філологів, то найбільше уваги тут приділено художньому тексту і наведено схеми його аналізу. У розділі «Лінгвістичний аналіз публіцистичних текстів» автор окреслює особливості мови газети та зазначає, що лінгвістичний аналіз публіцистичних текстів може відбуватися на морфемно-словотвірному, лексичному, морфологічному і синтаксичному рівнях. Поради лінгвіста частково можемо застосувати, роблячи стилістичний аналіз журналістських текстів.

У праці Л. І. Мацько та О. М. Мацько «Риторика» обґрунтовано необхідність вивчення риторичного композиційного аналізу тексту для майбутніх ораторів та наведено зразок аналізу промови Івана Франка з приводу 43-х роковин смерті Шевченка. З цього джерела черпаємо знання про композицію промови та основні вимоги до кожної її частини.

У статті «Риторичний дискурс: параметри виміру» науковець Т. Івасишина розглядає риторичний дискурс як окремий дискурсивний тип та визначає його комунікативно-когнітивні параметри, які «полягають у створенні особливої мови як знакової системи, яка служить не лише способом красномовного вираження думок, засобом майстерного спілкування, а насамперед переконання» [1, с. 274].

У науковій літературі подано чимало схем риторичного аналізу тексту. Важливо ознайомитися з кожною схемою аналізу, з'ясувати їх особливості. У нашій статті для ознайомлення подаємо схему А. Михальської, вміщену в праці авторки «Основи риторики: Думка і слово», а також схему Л. Синельникової та А. Лапотько, подану в посібнику «Риторика як наукова та навчальна дисципліна».

Мета статті – обґрунтувати необхідність вивчення риторичного аналізу текстів майбутніми журналістами; розглянути принципи і прийоми комплексного риторичного (композиційного та стилістичного) аналізу журналістських текстів.

Завдання: запропонувати студентам, майбутнім журналістам, взірці схеми риторичного аналізу публіцистичного тексту.

Оскільки ораторське мистецтво – це передусім мистецтво живого (усного) мовлення, то для аналізу воно пропонує тексти, виголошені видатними промовцями: «Основними методами досягнення ораторської майстерності є спостереження за живим звучанням майстерних промов, вивчення досвіду великих ораторів минулого, критичний аналіз зразків писаних текстів промов, наслідування окремих елементів і структури та композиції промов, побудова власних текстів виступів за зразками класичних промов» [3, с. 238]. Та не слід також забувати, що «риторика – це наука текстотворча, в центрі її – закони мислення і мовлення, механізми продукування тексту усного й писемного» [3, с. 7]. Тому потрібно глибше проникати у зміст понять і категорій риторики та застосовувати її надбання в інших науках, що мають стосунок до гарної мови та ефективної комунікації, зокрема в журналістиці.

Відомо, що смисл одного й того самого тексту не завжди однаково сприймають різні люди. Іноді інформацію по-різному інтерпретують реципієнти, що

читають той самий журналістський матеріал. Тобто смисл, який вкладає автор, і зміст, який сприймають читачі, не завжди адекватні. Кожен читач розставляє акценти по-своєму, по-своєму інтерпретує. Щоб запобігти цьому, проводять риторичний аналіз тексту.

Об'єктом риторичного аналізу може бути будь-який журналістський текст (виголошений на радіо чи телебаченні або опублікований у друкованому чи інтернет-виданні). Предметом риторичного аналізу є будова тексту, мовні особливості, виражальні засоби.

Аналіз тексту – вид роботи, що передбачає з'ясування особливостей ідейно-тематичного спрямування, побудови тексту, стильових та стилістичних властивостей, характеристики мовних засобів щодо ефективності їх використання з метою реалізації комунікативної мети.

Риторичний аналіз – це свого роду розкладання цілого готового тексту на частини, рух від результату до початків, від виголошення до задуму. У процесі риторичного аналізу ми розглядаємо текст поступово, відповідно до того, як він створювався автором-журналістом. Знання, здобуті у кожному з п'яти розділів риторики: інвенції (винайдення задуму, ідеї, мети твору), диспозиції (добір і розташування відповідного матеріалу), елокуції (втілення змісту у мовні форми вираження), меморії (тренування оперативної пам'яті, запам'ятовування) та акції (виступ, публічне виголошення промови), дають змогу зробити це фахово та опираючись на факти.

Насправді, «в процесі аналізу задіюються в основному дані диспозиції та елокуції, особливо коли аналізуємо не живий, що звучить, текст, а вже записаний. Тому можна виділити два види риторичного аналізу: композиційний та елокутивний, який є дуже близьким до стилістичного» [3, с. 238].

Риторичний аналіз «близький до стилістичного аналізу конкретних текстів, але відрізняється своїм аспектом, підходами й акцентами. Стилійстичний аналіз показує, до якої сфери мовної практики належить текст, яким він є (яка стильова своєрідність, засоби вираження, їх функції у тексті тощо). Риторичний аналіз повинен показати, яким чином текст (підготовлений, виголошений) діє на слухача, як він побудований заради цієї дії, яка його композиція і як вона налаштована на досягнення мети, яким є фоновий контекст спілкування, як при спілкуванні володіти аудиторією, якими засобами впливати. Все те, що підлягає стилістичному аналізу тексту, входить і в риторичний аналіз (стилістичні значення і засоби їх вираження, стилістемі, ключові слова, мовні фігури, стилістичні прийоми комізму, контрасту, тропи і фігури, функціональні й індивідуальні стилі). Однак при риторичному аналізі вони всі оцінюються з погляду того, наскільки ефективно впливають на слухача, бо це головна мета риторики» [3, с. 243]. Стилійстичний аналіз тексту вказує на доцільність або недоцільність ужитку в певному контексті відповідних мовних засобів (лексем, фразем, словосполучень, речень тощо) залежно від змісту тексту і стилю мовлення.

Щоб здійснити риторичний аналіз тексту, необхідно уважно (бажано неодноразово) його прочитати, домагаючись повного розуміння всього його змісту.

«Риторичний аналіз має показати, наскільки логічно, послідовно і доцільно вибудований і виголошений текст, чи дотримувався автор основних законів, риторичних правил і вимог, застережень і порад, висвітлених в інвенції, диспозиції, елокуції та акції» [3, с. 243].

Такий розділ риторики, як меморія, розглядати в контексті риторичного аналізу немає підстав. Адже ми не можемо простежити, як запам'ятовування тексту автором вплинуло на його виголошення та на аудиторію. Це частково

можливо при усному виступі, наприклад на радіо чи телебаченні, а найкраще під час роботи в прямому ефірі. Якщо журналіст під час прямого ефіру часто забувається, обмовляється, робить значні паузи, то ми можемо зробити висновок про те, що він погано підготувався до виступу в прямому ефірі, але не завжди можемо звинувачувати його в тому, що він не орієнтується в темі чи наводить непереконливі факти. Адже хвилювання під час прямого ефіру може бути пов'язаним як з низькою комунікативною компетенцією (невмінням говорити), так і з особистими вадами журналіста як людини (невмінням перебороти страх перед мікрофоном, камерою і т. д.).

Риторичний аналіз тексту дає нам змогу правильно зрозуміти зміст (тематику, проблематику) журналістського твору, визначити його жанрову приналежність, виявити індивідуальні особливості мовленнєвої практики кожного журналіста.

Окрім аналізу тексту на предмет відповідності його темі, авторському задуму, правописним і стилістичним нормам, вимогам щодо будови, мовного оформлення, особливостей обраного жанру, типу мовлення тощо, необхідно також брати до уваги, наскільки цей текст враховує конкретного адресата та інші обставини. У риторичному аналізі тексту обов'язковою є риторична інтерпретація образу оратора (адресанта) і образу аудиторії слухачів (адресатів). «Важливо знати, наскільки знаковою для нації, держави, культури, суспільства є постать промовця і як на нього реагувало чи реагує суспільство в цілому чи представники окремих його сфер» [3, с. 243]. Зробити риторичну інтерпретацію образу аудиторії конкретного засобу масової комунікації є непросто. Щоби дізнатися, якою є реакція читачів, слухачів чи глядачів на виступ в ЗМК, відповідні соціологічні служби повинні зробити опитування.

Щоби запропонувати майбутнім журналістам схему риторичного аналізу тексту, яка би брала до уваги специфіку журналістської праці, слід ознайомитися із тими схемами аналізу, які є відомі і які подають знавці риторики.

Науковець з Росії А. Михальська пропонує здійснювати аналіз за трьома напрямками:

- 1) аналіз смислової структури (дозволяє прослідкувати дії автора під час створення висловлювання);
- 2) аналіз риторичних засобів (тропів і фігур);
- 3) співвідношення композиції і змісту.

За такою схемою авторка пропонує аналізувати кожен композиційну частину тексту (вступ, основну частину, висновок) [4].

Українські знавці риторики Л. Синельникова та А. Лапотько пропонують таку схему риторичного аналізу тексту:

- Аналіз композиційних прийомів, розподілення головного й другорядного, рух від тези до аргументу;
- Виявлення семантико-стилістичних властивостей мовних одиниць, що конструюють текст, у першу чергу, тих із них, які можна вважати засобами переконуючого впливу;
- Обґрунтування обумовленості вибору мовних одиниць, виправданості комунікативним завданням;
- Характеристика мовних одиниць щодо норми (загальнокультурна норма, мотиви порушення кодифікованої норми, норма тексту);
- Виявлення прорахунків в організації тексту (багатослів'я, словесні кліше, що дозволяють маніпулювати смислом, слова з девальвованою семантикою, невиразні конструкції, непереконливість авторської позиції...);

- Характеристика способів вираження авторської позиції, що одночасно є способом переконання: тип висловлювання – функціонально-смісловий тип мовлення (опис, розповідь, роздум, визначення, умовивід, характеристика, повідомлення, пояснення), характер цитування, інші засоби передачі чужого мовлення, використання фразеологізмів, включення особистого досвіду [5].

Більшість науковців радять спочатку навчитися детально аналізувати риторичні тексти, а надалі робити це менш детально, але швидко: визначати комунікативний намір автора (з'ясувати загальну й конкретну мету виступу), виділяти композиційні частини тексту, риторичні фігури й тропи. Для цього необхідно поступово перейти від письмового аналізу до усного.

Ознайомившись з поданими схемами риторичного аналізу тексту, порівнявши їх, доходимо до розуміння, що єдиної схеми аналізу журналістського тексту немає і бути не може. Бо різні журналістські жанри диктують авторам не лише структуру (композицію) майбутнього твору, а й лексичне наповнення (мове оформлення). Відповідно в одному випадку треба буде аналізувати замітку, що складається з 2-3 речень і становить собою складне синтаксичне ціле, а в іншому – великий художньо-публіцистичний твір, в якому слід проаналізувати стилістичну манеру автора і те, як вона підпорядкована авторському задуму.

Для правильного тлумачення, декодування тексту майбутні журналісти повинні прослухати відповідний курс української мови, теорії літератури, теорії та практики журналістики, риторики. Адже праця над текстом вимагає високої професійної підготовки. Пересічний читач сприймає журналістський твір як певне ідейно-естетичне ціле, що так чи інакше впливає на його свідомість, а отже, формує певну думку. Читає він цей текст, зазвичай, лише раз. По-іншому працює над текстом студент-журналіст, який вивчає риторику. Він повинен з'ясувати: яке завдання ставив перед собою журналіст-автор, з яких мовних засобів побудований твір, мотив їх вибору; чому певний матеріал може мати (чи має) багато тлумачень, які факти породжують різноманітність тлумачень, які позатекстові чинники необхідні для з'ясування того, що приховує автор, які пояснення потрібні для адекватного розуміння журналістського твору. Відповідь на ці й інші питання дає серйозний і всебічний, строго об'єктивний і повністю побудований на фактах риторичний аналіз журналістських текстів.

Основним призначенням публіцистичного стилю вважають формування громадської думки. Щоб формувати громадську думку, публіцистичний виступ має бути, з одного боку, – логічно послідовним, а з іншого – в міру емоційно-образним. «Публіцистичному стилеві властиві не лише логічність, докладність, чіткість, послідовність викладу, а й емоційність, що зближує його зі стилем художньої літератури» [2, с. 331].

Не можливо проводити риторичний аналіз тексту, не орієнтуючись у вимогах до творення різних жанрів журналістики. Як окремі підстили публіцистичного стилю учені розглядають мову преси, мову радіо і телебачення, інтернет-видань, усну публіцистичну мову. Ці засоби комунікації мають у своєму арсеналі певні жанри, як, наприклад, газетні: інформаційний, аналітичний, художньо-публіцистичний. Зрозуміло, що особливості жанру мають вплив на вибір лексики, синтаксичних конструкцій, виражальних засобів.

Лінгвісти у мові мас-медіа бачать поєднання стандарту й експресії. «Стандарт характерний відтворюваністю, сталістю семантики й нейтральністю забарвлення. Експресія – це посилення виразності вислову. Вміле поєднан-

ня стандарту й експресії – один із найяскравіших показників публіцистичної вправності» [2, с. 337].

Для риторичного аналізу студентам відділень і факультетів журналістики найкраще рекомендувати аналітичні та художньо-публіцистичні матеріали, що належать риторички морально-етичного характеру, до світоглядної публіцистики, автори яких є відомими й авторитетними журналістами.

Схема риторичного аналізу друкованого журналістського тексту

1. Як журналіст окреслив тему матеріалу? Що є предметом виступу у медіа?

2. Які важливі, проблемні питання порушено в тексті? Чи вони актуальні?

3. Виділіть головну тезу. Як вона сформульована?

4. Схарактеризуйте журналістський матеріал відповідно до основних ознак комунікативно якісного мовлення: правильність, логічність, доцільність, точність, виразність, ясність, етичність, естетичність.

5. До якого журналістського жанру належить текст? Чи відповідає він вимогам до цього жанру? Зобразіть композиційну схему матеріалу.

6. Наскільки виразними є мовленнєві засоби, з допомогою яких автор творить текст? Чи використовує журналіст тропи та риторичні фігури, фразеологізми тощо? Якщо так, то з якою метою їх уживає?

7. Наскільки вдало вибрано тип аргументації та докази?

8. Чи аргументи є істинними? Чи немає логічних помилок в аргументації?

9. Чи називає, чи спростовує автор опозиційні думки? Чи наводить приклади або цитати?

10. Чи вміє автор узагальнювати і робити висновки?

11. Чи взяв до уваги журналіст соціально-демографічні, суспільно-психологічні та індивідуально-особистісні ознаки аудиторії того ЗМІ, в якому він працює?

12. Проаналізуйте вертикальний контекст журналістського твору. Чи можливо простежити якийсь підтекст у матеріалі журналіста?

13. Яка ефективність журналістського тексту? Чи прийняла аудиторія, на вашу думку, позицію журналіста?

14. Охарактеризуйте попередній доробок журналіста. У яких темах він спеціалізується?

15. Чи має журналіст оригінальний авторський стиль?

16. Риторична інтерпретація образу автора – журналіста.

17. Чи є постать журналіста знайомою суспільству? Як на його виступи в медіа реагувало суспільство в минулому?

18. Аксіологічний аспект журналістської праці. Які цінності журналіст відстоює, пропагує у своїй діяльності?

Якщо є змога чути виступ журналіста:

19. Схарактеризуйте журналіста як промовця: його інтонацію, дихання, дикцію.

20. Чи маєте ви зауваження до розстановки логічних наголосів і пауз у виголошеному тексті?

22. Чи вдало підібрано темп, тональність, силу, ритм, звучність голосу?

Якщо є змога бачити виступ журналіста:

23. Оцініть міміку і жести журналіста та загалом його поведінку перед камерою. Чи впевнений у собі промовець?

Висновки. Уміння фахово проаналізувати журналістський матеріал є необхідним для майбутніх працівників мас-медіа. Воно вчить їх не лише критич-

но мислити та сприймати інформацію, а також є невід'ємною складовою їхньої майстерності, оскільки навчає будувати тексти на основі вдалих взірців та уникати помилок. Праця над текстами зі світоглядної публіцистики також дасть змогу виховати журналіста як освіченого оратора-філософа й полум'яного патріота, що було ідеалом Цицерона.

Перспективи подальших досліджень. Доцільно, на наш погляд, розробити такі орієнтовні схеми риторичного аналізу відповідно до композиційних особливостей різних жанрів публіцистичного стилю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Івасишина Т. А. Риторичний дискурс: параметри виміру [Електронний ресурс] / Тетяна Івасишина // *Studia Linguistica*. – 2012. – Вип. 6. – Режим доступу: http://www.philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_6_2/273_276.pdf
2. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: [навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп.] / Ірина Кочан. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
3. Мацько Л. І. Риторика: [навч. посіб. – 2-ге вид., стер.] / Любов Мацько, Оксана Мацько. – К. : Вища шк., 2006. – 311 с.
4. Михальська А. К. Основы риторики: Мысль и слово / А. К. Михальская. – М., 1998.
5. Синельникова Л. Н. Риторика как научная и учебная дисциплина / Л. Н. Синельникова, А. Г. Лапотко. – Луганск, 1996.
6. Черемних В. Володимир Різун – про хвороби української журналістики та їх лікування / Віра Черемних // *Журналіст України*. – 2007. – № 1. – С. 6–11.
7. Шклярська О. Крим: уроки програної інформаційної війни / Оксана Шклярська // *Ракурс*. – 2014. – 14 березня. – Доступно з : <http://ua.racurs.ua/484-krymu-uroky-progranoyi-informaciyanoi-viyny>

JOURNALISTIC CRAFTSMANSHIP: THE RHETORICAL ANALYSIS OF MEDIA TEXT

Mariya Bondar

*Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky str. 49, 79044, Lviv, Ukraine
E-mail: maria_kostyk@ukr.net*

This article examines the principles and techniques of rhetorical analysis of journalistic texts and proposes an authorial creation – an exemplary scheme of mass communication material rhetorical analysis.

Key words: journalistic rhetoric, journalistic style, rhetorical analysis, compositional analysis, stylistic analysis, rhetorical analysis scheme.

ЖУРНАЛИСТСКОЕ МАСТЕРСТВО: РИТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МЕДИАТЕКСТА

Мария Бондарь

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, Львов, 79044, Украина
E-mail: maria_kostyk@ukr.net*

В статье рассматриваются принципы и приемы риторического анализа журналистского текста; предложена авторская разработка – образец схемы риторического анализа материала из средств массовой коммуникации.

Ключевые слова: журналистская риторика, публицистический стиль, риторический анализ, композиционный анализ, стилистический анализ, схема риторического анализа.